

Opponensi vélemény Szabó Márton „Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés és a politika interpreta-tív szemléletébe és kutatásába.” c. akadémiai doktori értékezéséről

Szabó Márton politikatudományi munkásságát évtizedek óta figyelem és tisztelem. E munkásság méltó elismerése véleményem szerint sosem volt arányban jelentőségével. Az elismerés fontos és jelentős állomásának tartom, hogy az MTA Doktori Tanácsa Szabó Márton doktori művét nyilvános vitára kitűzte.

A bírálatra benyújtott mű része a szerző által írt nagyobb műnek, mely az Osiris Kiadónál jelent meg 2016-ban. A 693 oldalas könyvben csak az 5-ik és 273-ik oldal közötti részek képezik az elbírálandó szöveget, melynek teljes mélységben való megértéséhez nyilván figyelembe kell venni a következő részeket is, hiszen a teljes könyv mutatja meg igazán Szabó Márton politikatudományi szemléletének radikalizmusát, újdonságát, és relevanciáját.

Szabó Márton politikatudományi felfogása eredendően interdiszciplináros, nyitott a filozófiai antropológia, a fenomenológia, a szociálpszichológia és a kulturális antropológia irányában. A nyitottság azonban csak kapcsolódás, mely sosem fenyeget a sui generis politikatudományi perspektíva elvesztésével.

A munka újdonsága a diszkurzivitás középpontba állítása a politikai valóság megértésében, amiben az a felismerés tükröződik, hogy a politika valósága immanens módon tartalmazza a rávonatkozó interaktív értelmezéseket is. Ha ezt elfogadjuk, akkor a klasszikus, mainstream politikatudományi felfogáshoz képest egy jóval izgalmasabb, ha úgy tetszik titokzatosabb politikai világ tárul elénk, mely a politikai cselekvés kereteit kitérítve, mindenki esetében megengedi a politika valóságának megkonstruálásában való cselekvő részvételt. A politikai folyamatok értelemdadás, értelemfejtés felől történő vizsgálata megszünteti a megértést zsákutcába vezető „objektív” – „szubjektív” dichotómiát, s egy olyan politikai valóság megmutatására ad lehetőséget a politika megértésére és magyarázatára vállalkozó tudós számára, mely „egyszerre objektív és szubjektív, és amelyet a politikai ágensek értelmező cselekedetek és cselekvő értelmezések révén közösen hoznak létre és tartanak működésben” (19.o.).

Miközben a diszkurzív politikatudomány szembenáll a mainstream pozitivistá, strukturalista- funkionalista politikatudomány elméleti pozícióival, a szembenállás soha nem éles. Ilyen értelemben mondható, hogy Szabó Márton „szelíd politológus”, aki azonban következetes és elszánt a maga által „alternatív szemléletű”-nek nevezett politikatudomány kialakításában. A könyv bírálatra benyújtott részei is meggyőzően mutatják, hogy a szerző milyen következetesen építkezik fejezetről fejezetre előre haladva a diszkurzivitás értelmező tereibe beállított politikai valóság tényeinek bemutatásában. A következetesség még nyilvánvalóbb, ha a könyv egészét is látjuk, mely a bíralat tárgyát képező bevezető episztemológiai fejezeteken túl, a szereplőket, az ügyeket, a kutatásokat és mindezek betetőződéseiként a politológiákat is tárgyalja.

A bírálatra benyújtott könyvrész első nagy fejezete a politikai tény sajátosságainak meghatározási lehetőségeit keresi. Fontos megkülönböztetés, hogy a politikai tény és a politológia által politikáinak tartott tény nem azonos. Utóbbit a tudományos praxis termeli ki, melynek jól ismert szakaszai a szelektálás, gyűjtés, feldolgozás, kiértékelés. Az alapvető tényekre épülnek további tények, melyek együttese teszi lehetővé a politikai folyamatok diszkurzív elemzését. Mindez a mindenkori jelenben zajlik, ami miatt a már elmúlt jelenben született politológiai elemzések politológiai szempontból oly érdektelenek mint a tegnapi újság. A múltnak nincs politológiája. A múlt politikai tényeinek vizsgálatában a politológus helyét a történész veszi át.

A diszkurzivitás nemcsak a politika valóságát hatja át, hanem kiiktathatlanul jelen van a politikai valóság politikatudományi rekonstrukciójában. Szabó Márton érzékenyen különbséget tesz a „felfedező” és a „feltáró” politikatudós között, többszörös reprezentációról beszél a politikai ember, a megfigyelő ember, a kutató ember és a közlő ember között. Kár, hogy csak egy mellékmondatban szól a politológiai tudás hatalomhoz való kötődésének különféle szintjeiről és módzatairól”, melyeket eufemisztikusan mint „kínokat” jellemez (42.o.). A diszkurzivitás mint módszertani kiindulás nyilván nemcsak a politika valóságára, hanem a politika valóságának megszólaltására is érvényes, ezért szívesen olvastunk volna többet arról, hogy a diszkurzivitás miként van jelen az egyes politikatudósok egymásközi kommunikációjában és miként járulhat hozzá a politológiai tudás hatalomhoz való kötődésével együttjáró kínok enyhítéséhez.

A jelek és a jelentések diszkurzív viharában a nyelv kitüntetett helyet foglal el. Heideggert parafrázálva mondhatjuk, hogy a nyelv a politikai lét háza, melynek téglái az élő majd leírt szövegek szavai. Szabó Márton az egymással versengő diskurzus elméletek között biztos kézzel jelöli ki a maga elméletének helyét, a szövegegészekben jelölve meg a politikai hermeneutika tárgyát. A következőkben a megszólalók beszédére összpontosít, azokat Austin beszédaktus elméletéhez visszanyúlva cselekvésként azonosítva. A nyelv ezen a ponton túlmegegy önmagán, s cselekvéssé válik, mely a politikai dráma éltetője és kelesztője. Nagyon fontos, ami a szerző a nemcselekvés, a nem kimondás cselekvés értékéről ír. Szabó Márton alkalmazza a kommunikáció szociálpszichológiájából jól ismert igazságot, miszerint az emberek nem tudnak nem kommunikálni, s ez nem lehet másként a cselekvéseket politikailag meghatározó kontextusokban sem.

A nyelven kívüli világ a politikai jelentések erőterébe kerülve messzemenően alkalmas politikai folyamatok és jelenségek generálására. Ezt a szerző a politikai szimbólumok példáján bizonyítja, melyek vizsgálata korai politikatudományi munkásságának egyik kiemelkedően jelentő állomása volt.

A bírálatra benyújtott szöveg második fejezete a politikatudományi megismerés kulcskérdéseit veszi szemügyre, eredeti és eruditív módon. A szerző konstruktivitá, hermeneutikai felfogásához híven abból indul ki, hogy mint a gyöngyhalász a mély vízbe, a megismerő aktív módon hatol be a megismerni kívánt valóságba, a mélyből a felszínre hozva vizsgálatának tárgyait, amikor következik a szelekció, az értékelés, a kontextualizálás, a tudományos szövegbe foglalás.

A gyöngy, amit a politológus megtalált a mélyben, s felszínre hozva vizsgál, a létezés és megismerés egységében fogant politikai tény, mely nem befejezett, sem nem objektív, sem nem szubjektív. A politikai tény Szabó Márton felfogásában a múlt idő pillanatához kötött, adott térben, helyzetben létező gyakorlat, melynek izgalma onnan való, hogy az érdeklődő megismerő számára kinyitja az értelmezések Pandora szelencéjét. A politikatudós számára a tények versengő értelmezések kiindulópontjai, melyek sokféle irányban, sokféle kapcsolódnak a további tényekhez.

Az értelmezések sokfélesége azért van, mert a tény sosem csak egy jelenben zajló, befejezett esemény, hanem a jövőben lehetséges történések hordozója is, amit Bismarck zseniálisan úgy jellemez, hogy a politika a lehetőségek feltárása ("Die Politik ist die Lehre von Möglichkeiten").

A politikatudomány sem adhatja ennél ennél alább. Minden egyes politikai tény esetében az elemzésnek el kell indulnia a Bismarck-i nyomon, feltárva, hogy egy-egy politikai tény létrejövésében milyen szerepet játszottak a lehetőségeket a lehetetlen és a szükségszerű között megjelenítő valószínűségek, melyeket a politikai cselekvők távolról sem mindig pontosan látnak. Együtt kavarg bennük a csodavárás, a kishitűség, a meglepetés, az alkalomra való ráérzés. Mindez a nyelv varázslatai révén áll elő a politikai tény nyitott valóságában, mint azt a szerző gazdag szakirodalmi anyagon, Max Weber, Ricoeur, Kosselleck és Gadamer gondolataira támaszkodva kifejti.

A nyitott, befejezetlen politikai tények csak utólag, lezajlásukat, bekövetkezésüket követően válnak a szó konvencionális értelmében tényekké, de keletkezésük idején, valószínűségeként elválaszthatatlan elemük a fikció, mely ha erős, a lelkeket megmozgató ígéret, akkor utóbb valóság lesz, további tények kiindulópontja. A politikai tényektől elválaszthatatlan nyelvi burok szükségképpen magával hozza a szüntelen dialogizálást, mely a megértő-magyarázó értelem számára szüli az elemzendő anyagot.

Módszertanilag mindebből a pozitívista politikatudomány, s mint arra a szerző rámutat, a történettudomány számára elfogadhatatlan következtetés következik, miszerint a fogalmak ideális világába zárt elemzés terméketlen, mint Goethe mondja, "fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld". A megoldást Szabó Márton Lukács György "különös" esztétikai kategóriájában látja, melynek politikatudományi megfelelője a kivétel, a rendkívüli. A lét a kivétel által ütött hasadékon keresztül válik láthatóvá, miközben megtartja diszkurzív, dialektikus természetét. Ezen a meredek úton a kapaszkodást Kirkegaard, Walter Benjamin, Carl Schmitt segíti a szerzőnek.

A harmadik nagy egység, mely a politikai tényekkel és a politikai megismerésekkel megkezdett úton tovább kalauzolja az olvasót a diszkurzív politikatudomány útján, a politikai történések kereteivel, az intézményekkel, a szervezetekkel foglalkozik. Az intézményeket és a szervezeteket a szakirodalmi kánon szerint meghatározva Szabó szabályszerűen visszatérő interakciók mintázataiként írja le. Szakirodalmi előzményként

szóba kerül G.W. Sumner kissé kusza, de mindmáig megkerülhetetlen műve a jogi és egyéb népszokásokról, melyek a kezdeti emberi csoportok számára tették lehetővé a rendezett, anticipálható kollektív cselekvést. Szabó Márton politikatudománya szempontjából az intézmények diszkurzív megközelítése a járható út, mely kiemeli a konstruktivitást, az ágensek aktivitását, tágra nyitja mozgási körüket. A megismerés és az általánosítás problémájának megoldására, úgy tűnik az intézmények esetében, akár csak a politikai tények esetében, a megismerésre, a megismerés eredményeként lehetséges általánosításra a kivételes állapot bekövetkezése, a szabályszerűség felrugása ad alkalmat.

Jó szempont, hogy diszkurzív intézményesedés a politikában a fennmaradás, fenntartás érdekében a jelentés környezet folyamatos teremtését jelenti, amiben az egyéni tetteknek kitüntetett szerep jut.

Itt tér át a szerző a szervezetekre, melyeket Max Weber nyomán a racionális kollektív cselekvés színtereiként jellemez, kiemelve a környezet és benne élő, működő szervezet struktúrája közötti kontingenciákat. Igen érdekes és eredeti a szervezetek evolúciós elvek szerinti magyarázata, bár a biológiai evolúcióval való összevetés nem problémátlan, hiszen az uróbbi a gének által történő információ átadás révén írja le a populációk egyedeinek átörökíthetőségét és az esetleges mutációkat, míg a szervezetek esetében a szervezetspecifikus mechanizmusoknak juthat hasonló szerep. A diszkurzív szemléletből logikusan adódik, hogy a szerző az interpretatív szervezetfelfogás mellett teszi le a garast, mely konstruktivista, kommunikatív, életszerű és természetes. A politikai szervezetek sorában az állam és a párt kerül a szerző látókörébe, mindkettőt a nyilvános diszkurzív térbe helyezve láttatja, ahol a résztvevők interakciói működtetik a szervezet valóságát. Itt érdemes lett volna kitérni a politikai mozgalmakra, melyekben a később kifejlődő szervezetek csírái vannak.

A könyv bírálat tárgyát nem képező további fejezetei közül két fejezet mindképpen megemlíthető, mert azok nélkül a teljes rendszer csonka lenne. Az egyik ilyen fontos fejezet a politikai színtér szereplőivel foglalkozik, akiket Carl Schmitt alapján a szerző az ellenség-barát tengely mentén osztályoz, s ebből vezeti le a további kategóriákat, a szövetségeseket, az ellenfeleket, az állampolgárokat, s az idegeneket. A másik fontos fejezet a politikai ügyeket veszi szemügyre, amelyek a politikai tevékenység középpontjában vannak.

A diszkurzív politikatudomány egészével foglalkozó monumentális mű további fejezete a politikai tevékenységet szolgáló kutatásokkal foglalkozik. A politikai folyamatokat leíró, magyarázó megértető politológiákat tárgyaló fejezet nem epilógus, a szerző módszeréhez híven nem lezárja, hanem kinyitja a további gondolkodás felé vezető utat, melynek végén a már az autentikus politikatudományt látjuk.

Nem lényegi, inkább módszertani kritika, hogy a bírálatra benyújtott szöveg önmagában nem ad képet Szabó Márton művének teljességéről, csonkán tükrözi az általa kidolgozott diszkurzív politikatudomány újdonságát, bátorságát, és adekvációját a társadalmi valóságban konstruálódó, zajló, bomló és újraépülő politikai folyamatokhoz. Lényegibb kifogás, hogy a politikatudomány diszkurzív fordulatát a szerző nem ágyazza be a társadalomtudományok korábban megkezdődött fenomenológiai, interpretatív változásaiba, melyek előzményei a szociálpszichológiában G.H. Mead szimbolikus interakcionizmusa, E. Goffman dramaturgiai szociálpszichológiája, Harold Garfinkel etnometodológiája Cicourel kognitív szociológiája. Ugyancsak érdemes lett volna kitérni a politikai antropológia bölcsőjét hajdan ringató kulturális antropológiára, melynek interpretatív változatát Mary Douglas oly magas fokon művelte. Szabó Márton a politikát mint drámát állítja eléünk, ami a maga erejét diszkurzív, konstruált, kontingens létezményénél fogva minden más, emberek közötti konfliktusos létmód archetípusa lehetne. Ebben az értelmezésben nagy segítség lehetne Victor Turner leírása a rituális folyamatról, melynek fázisai a megszegés, a krízis, a jóvátétel és a reintegráció.

A szervezetekről és az intézményekről szóló részben a szerző utalhatott volna a Gervase B. Bushes és Robert J. Marshak nevéhez fűződő, a szervezetszociológiában úttörő dialogikus szervezetfejlődés elméletére, mely a szervezeti változást a diszkurzív politikatudomány felfogásával maximálisan megegyezve a szervezeteket dialogikus rendszereként jeleníti meg. E rendszerekben az egyéni és kollektív cselekvések önszervező, társadalmilag konstruált valóságot hoznak létre, melyeket narratívák, történetek, társalgások, jelentéstulajdonító gyakorlatok működtetnek és tartanak fenn.

A szöveg felveti, hogy a politikai folyamatok leírása, értelmezése, hermeneutikai tartalmaik megfejtése szükségképpen időhöz kötött, a mindenkori jelen *nolens volens* múlttá válik, ami felveti azt a kérdést, hogy hol ér

véget a diszkurzív politikatudomány, s hol kell átadja helyét a mikro-és pszichohistóriának, melynek tudósai a politikatudós problémáihoz teljesen hasonló problémákkal kell hogy szembenézzenek.

Nem bírálat, inkább kérdés, hogy a szerző miként néz szembe a könyv lezárását követő, a politikai tényeket és folyamatokat is mélyrehatóan érintő infokommunikációs technológiai változásokkal, melyek következményeként a Heidegger által zseniálisan machinációként megsejtett adatalapú beavatkozások a diszkurzivitás lényegéhez tartozó szabadságot kiiktatják a politikai ágensek egymásközi viszonyaiból. Érdekelne az oppo-
nenst, hogy a szerző azokkal ért-e egyet, akik e változásokat pesszimistán, a totális ellenőrzés lehetséges megvalósulásaként nézik, minz Shoshana Zuboff legutóbb megjelent művében, vagy inkább optimista-e, s az ellenállás lehetőségét is látja, mint Henry Timms és Jeremy Heimans.

Hankiss Elemér utolsó, életében már meg nem jelent írásában veti fel, hogy az emberi életről való gondolkodás, melynek része a politikáról való gondolkodás is, a kvantummechanika által megnyitott világon át vezet a teljességhez. A Higgs-mezőn túl rejtőzködő ismeretlen és végtelen tartományról írva azt kérdezi, hogy “képtelenség feltételezni azt, hogy ebben a távoli és ismeretlen tartományban a kvantumfizika és a filozófia találkozik, akárcsak a párhuzamosok a végtelenben?” (Hankiss, 2018).

A szerző hatalmas kockázatot vállalt azáltal, hogy két évtizede kilépett a politikatudományi folyóiratok, társaságok, tanszékek által politikatudományként azonosított elméleti és módszertani keretből, s egy alternatív, a politiológiát és a politika immanens egységben tartó politikatudomány megalapozásába kezdett. A kockázat nézetem szerint abban van, hogy a politika Szabó Márton által kidolgozott új elmélete nem állhat meg magában. Az új politikaelmélet új lét-és társadalomelméletet feltételez, melynek megírása még várat magára.

Hálásak lehetünk Szabó Mártonnak, hogy olyan művet alkotott, melynek előfeltevéseit, módszertanát, következtetéseit következetesen végig gondolva eljuthatunk Hankiss Elemér csodálatos kérdéséig.

Fentiek alapján nem lehet kétséges, hogy Szabó Márton akadémiai doktori értékezésként a Doktori Tanácshoz benyújtott diszkurzív politikatudományi munkásságát bemutató könyvét, s benne a bírálat specifikus tárgyát képező fejezeteket a bennük foglalt új tudományos eredmények alapján messzemenően alkalmasnak tartom arra, hogy a Doktori Tanács a művet nyilvános vitára bocsássa.

Budapest, 2019. november 5.

Dr. Csepeli György

professor emeritus

MTA doktora

Irodalom

Hankiss, E. 2018, Kvantummechanika és az élet értelme. Magyar Tudomány 179. 10. -1581-1591

Shoshana Zuboff. 2019.The age of surveillance capitalism

Timms, H., Heimans, J. 2018,New Power: How It’s Changing the 21st Century – and Why You Need to Know.